

raspadanje dijalog-a

ratko božović

Fedor: Prema lošoj igri, Sokrate, ističeš prelepnu igru onoga koji ume načitati zabavu u rečima, pričajući o pravednosti i drugim temama o kojima govorиш.

Sokrat: Doista je tako, moj dragi Fedre, ali mnogo je lepše, mislim, ozbiljan rad kad neko, služeći se dijalektikom, odabere podesnu dušu i značajki sadi i se je u nju reči koje mogu da budu od-pomoći i same sebi i onome ko ih je posejao, i ne ostaju jalove, nego donose ploda, iz kojega u novim srcima neprestano izbjija nov usev, koji predano dobro uvek održava besmrtnim i onoga koji ga ima čini blaženim koliko god je čoveku moguće da to bude.

(Platon, *Fedor*)

Ono što se u našoj savremenosti javlja kod dijaloga, najčešće se iskazuje u formi neopozivih i isključivih sudova koji teško dopiru do suštine složenog stvaralačkog čina i stvaralačke prakse. I zato što smo navikli da dijalog smatramo borbom u areni iz koje neko mora izići poražen, naša svest o dijalušu robuje onim predubeđenjima koja nas teraju da verujemo da postoje objektivni kriterijumi za ocenu stvaralaštva i posve racionalna mogućnost za rasudjivanje o istini i neistini. Problem nikako nije samo u tome što aksiologija ne pruža pouzdana merila za ocenu neke odredene, odnosno svih relevantnih vrednosti, već i u zabludi da i sam dijalog može biti do kraja objektivan, nepogrešiv, konačan. Mentalitet isključivosti i dogmatizam onemogućavali su da se dijalog shvati kao uslov dijalektičkog mišljenja i kao potreba stvaralačkog komuniciranja. Zato, ako se dijalog vodi izvan postojane argumentacije, koja u sebi uključuje individualnu i društveno-istorijsku svest, onda nema izgleda na uspeh i nema razloga da se vodi. Kad se zna da kultura dijaloga ne zahteva samo kulturu sagovornika, već pretpostavlja i demokratsku svest, razvijenu sredinu i, konačno, naviku da se proveri sve ono što se pretpostavlja ili naslučuje, postaje jasnije što je dijalog u nas, ostvarivan različitim »principima« i sredstvima, najčešće ostajao bespomoćan jer nije imao druge ambicije do da monologizira. U dijalušu bi, pored neprekidne strasti traženja i »upitnosti«, moralna biti prisutna stvaralačka gipkost i sklonost ka raspoznavanju suštine istine. I kada se dijalogom želi suprotstaviti prevaziđenim mentalitetima, konzervativnoj stvarnosti i dugovnoj inerciji, onda i svi oni koji učestvuju u dijalušu moraju odbaciti svoje »zmijske košulje«, jer s njima teško mogu napustiti svoje taštine i svoje oholosti. Bez autokritičnosti, bez ljubavi prema istini, bez tolerancije prema razlici i različitošći mišljenja – nemoguće je putovanje do drugoga i do istine.

Nepostojanje stvaralačkog dijaloga najdрастичnije se ispoljava u onim društvinama u kojima govore samo oni za koje se unapred zna šta će reći. Po kreativnom »efektu«, od takvog stanja nije daleko ni ona praka vodenja dijaloga u kojoj dominira pragmatska intervencija, utilitarni rezon i monopol pojedinih grupa. Voditi dijalog s prednošću monopolističke pozicije znači staviti institucionalni zaštitni znak grupe kojoj se pripada, pa se onda može postaviti pitanje da li tada doista govoriti pojedinac ili on kao postvareni posrednik kazuje ono što je zajedničko »mišljenje« same institucije. Zato ima više smisla voditi dijalog kad je sagovornik uveren u opravdanost iznošenja i neprihvatljive »lude« ideje, nego kada zastupa ideju u koju ne veruje. Dijalog ne može uspešno voditi onaj ko svoje koncepcije smatra jedino vrednim, odlučujućim i nepogrešivim. Autentičan dijalog može voditi samo autentična ličnost, slobodan čovek, a iz toga kako se dijalog vodi vidi se kakva se sloboda poseduje. Tamo gde se mišljenje pretvara u neoprostivi »delikt«, tamo nema ni mišljenja ni dijaloga. Onaj koji određuje šta se može, dokle se može i kada je vreme za to što se može – ima monopol! On, međutim, nema sebe za dijalog. Taj isti procenjuje koja se »greška« može tolerisati, a koja zahteva ideološko »prečišćavanje«; u takvim okolnostima na nov način iskršava i pitanje nepogrešivosti »autoriteta« i »trauma« tabu-teme. Začarani krug tabu-teme suštinski se dodiruje sa magnetizmom i teretom traganja za istinom. Tamo gde institucionalna moć prekriva istinu, postoji opasnost od samoobmanjivanja i samozaborava.

Neophodno je izaći iz lagodnosti »samoobmanjivanja« da bi se uopšte tragalo za istinom, od koje se čovek, nekad namerno a nekad nesvesno, udaljava, jer je, izgleda, teret istine mnogo teži od tereta laži. Suočavanje s istinom komplikuje se i zbog skoro neverovatnog paradoksa: očigledna (ogoljena) istina najbliža je neistini ili poluistini. U svojoj jednosmernosti i »jednodimenzionalnosti«, njena očiglednost zna biti i njenja krajnost, pa zbog toga i njena suprotnost. Dramatska strana čovekovih nastojanja da prepozna istinu sadržana je u tome da ona nije nikada nadena, već da se neprekidno otkriva. Potpuna iskrenost dodiruje surovost, a obziri, vrlo često, skrivaju istinu. To je i razumljivo kad se zna da se »istina koja gospodari životom, drugom... pokazuje kao lažna«, kako kaže Jaspers. Ipak, ne zaboravimo da mreže laži teško mogu uloviti istinu. Štaviše, laž svojom krhkonom egzistencijom i ontologijom nebitnog daje šansu istini, istini koja deluje kao koncentrisana snaga i kao životno otkrivenje. Ako je to tako, a izgleda da jeste, postaje jasnija ona Ničeva misao: »Sve istine koje se prečute postaju otvorene«. U svakom slučaju bez neobuzданe i strasne želje za otkrivanjem istine, bez nesputanog i nadahnutog traganja za njom, teško se može približiti njenoj skrivenosti i njenoj optimalnoj moći.

Istrajnost dogmatizma, snaga njegovog neukrotivog ne-duha i monološke zaslepijenosti, poriču dijalektiku dijaloga i neočekivanu artikulaciju istine. Bavljenje pitanjima dogmatizma, koji, kao diskriminacija istine,

dominira u raznim varijantama i različitim intenzitetima u celoj čovekovojo isto-riji, znači mnogo više od jednostranog intelektualnog i misaonog opredelje-nja. Zapravo, to postaje temeljna preokupacija ljudskog saznanja koja neće da se potiči ustavljenim predrasudama, nametnutim i sklerotičnim kriteriju-mima vrednovanja. Takva saznanja su preuslov ljudsko-moralnih i stvaralač-kih razgraničenja koja nameće potrebu da se oslobodi i podstakne sve ono što će povećavati mogućnosti približavanja istini i trajnim vrednostima. Ako su ta saznanja relevantna za postojeću stvarnost, koja mora prekoraci-ti uske granice savremenog zbiljanja, onda će ona označiti onu vrstu nemire-nja s prividom stvarnosti, s iluzijama svih vrsta, a naročito s onim koje su se učvrstili u veštačkom tkivu ljudske egzistencije koja označava samootude-nje čoveka. U stvari, promišljenja saznanja pribegavaju razbijanju zabljuđe-nja stvarnosti i stvaralaštva, bez kompromisa, s nepomirljivošću koja hoće da razveže čvor onih složenih i nataloženih mistifikacija koje vode destrukciji i poricanju stvaralaštva, njegovom samoponištenju. Tvoračko prisustvo saznanja otkriva prelomnu tačku razgraničenja postojećeg i mogućeg i pomaže da se stigne do onih otkrića koja bi vodila raspadanju duha »gotovog rešenja« i »obrasca«. To bi bio i najbolji način da se ono najbitnije i sama »un-tarnost« učine vidljivim i delotvornim. Otuda svi oblici društvene svesti imaju smisla ako uspevaju da stvaralački razviju i oblikuju antidiogmatsku poziciju, ako uspeju ne samo da »reaguju« na dogmu i dogmatizam, već i da ih protumače na nov način. Savremeno stvaralaštvo tek tada može privatiti izazov društvenog usuda i postati aktivni protivnik dogmatske svesti i dog-matske prakse.

Ako iz tih saznanja – naučnih, umetničkih i političkih – stoji osav-remenjena koncepcija sveta, koja sadrži ne samo suštinske oznake institu-cionalnih okvira društva u kojima se totalitaristički vlada, nego ito tako i ono »iracionalno jezgro« ličnosti koje vladaju i kojima se vlada, onda se može pretpostaviti da ova saznanja koren svojih ideja nalaze u stvarnosti čija slika nije izobiljena i ideologijom monizma i parcijalnom idealoškom isti-nom. U stvari, takva saznanja postaju nova mogućnost raskrinkavanja otu-dene sektaške i ideologizirajuće svesti, nov prodor duha koji hoće da raz-gradi i raščlanu unutrašnja značenja složenih ljudskih stanja koja zatvaraju horizont prema budućnosti. Usmerenost ovih saznanja na antinomije koje su prisutne i u ravnost i u čovekovoju svesti, objektivno ih vodi da svesti koja je istovremeno tesno povezana i s kritičkom mišljom i s kreativnom praksom, do svesti o tome da je obuhvati kontradikcije isto što i obuhvati svet. Zato je i privatljiva ona misao koja ne pretenduje samo prevrat očkošatalog i pre-vazidenog stvaralaštva, nego isto tako stvaranju i otkrivanju novih ključeva sveta i novih vrednosti. Razume se, ta saznanja će naročito osporiti uprošćenu i drastičnu fetišizaciju jednog izbora i jednog stvaralačkog metoda, koji nisudaleko od potpunog debakla individualne i društvene svesti, od stvaralačkog poraza.

Ta saznanja su već pokazala da je iskustvo slobode postalo protiv-rečno i nepostojano onog trenutku kada nametnuta sloboda, kao opšte i apstraktno dobro, pokazuje nesaglasnosti s unutrašnjom potrebom poje-dinca. U društvenoj atmosferi u kojoj su sile izvan i iznad čoveka i sile u samom čoveku u potpunoj oprečnosti, sloboda pojedinca ne može da bude ni stvarna ni stvaralačka. Na ovim koordinatama je i ona često isticana Froomova misao da »sloboda« od nje isto što i »sloboda za«. Odavno je postalo jasno da se sloboda ne može nametati spolja, jer ona nije u meri koju neko daje, već u onome što pojedinac osvoji. Danas, više nego ikada ranije, postaje očigledno da nova saznanja moraju pokazati vitalnost same osnove dogmatizma i njegove posledice. Ona moraju, različitim sredstvima i najra-znovrsnjim sugestivnim moćima, pokazati da se, u ime dogmatskih principa, negiraju principi života i principi stvaralačke prakse. Kada se nedvosmisleno dokaže da se često u ljudskoj praksi dogma doživljava kao autonomna snaga neljudskih razmera, koja degradira i kreativnost i ličnost do opustoš-enosti bezličnog mehanizma, čiji su putevi unapred određeni – onda će si-gurno biti nesporna moć uticaja ovih saznanja u samoj društvenoj i stvaralačkoj praksi.

Dogmatičara bi trebalo prepoznati kao sijamskog blizanca svoje dogmatske karakterne i mentalne strukture. Za njega dogmatski princip postaje najveći zakon, jedina objektivnost, mera svih stvari, smisao egzistencije. Zato se dogmatičar i ne libi da ovlađa svim onim što je u delokrugu propisane i predviđene dogme; on se ne plaši da ceo svet podredi zahtevima i potrebama te dogme. Dogmatičar shvata čovekove mogućnosti isključivo u odnosu na već fiksiranu dogmu; drugačije mogućnosti i vrednosti za njega ne postoje. Njegova bezlična i okrutna ambicija nastoji da bude vrhovna svest i svemoćna svest čijim će se zalaganjima dogma i pretvoriti u oživotvorenju stvarnosti. I zato što sebe doživljava i kao pravednika i kao žrtvu nespo-razuma sa svetom, koji hoće ono što on ne prihvata, on je u svojim očima i pravoveran i čist, a svi drugi, koji nisu kao on, dostojni su njegovog prezre-nja i mržnje. Pre nego što je i bio spremjan da drugog sasluša, on je spre-man da ga odbacuje. Njemu, inače, najviše odgovara pozicija sudije, ali je daleko i od pomisli da i sam postane objekt sudsjenja. Štaviše, da sudi o drugima smatra svojom – privilegijem. Pred činom stvaranja on je spokojan, jer stvara samo ono što se od njega traži i na način koji je unapred određen.

Iskustvo nam pokazuje da se iz čvrstih okova dogmatske karakterne strukture konačno oslobada pojedinac – čovek tek onda kada i sam postane žrtva dogme kojoj je zaslepljeno služio. Dogmatičari su uvek spa-dali u red onih tragičnih i grotesknih figura koje su kompromitovale i mnoge prihatljive ideje istorije, ali i onih čijom se tvrdokornošću i verom istorija, ipak, kretala nekud. Doslednost dogmatičara, apsurdna i iracionalna, nastala na samoj osnovi njegove nesigurnosti i potrebe da se veže za nešto post-ojano iznad sebe same, pripada onoj vrsti absolutne doslednosti za koju se smatra da je identična s »praktičnim fanatizmom«. Dogmatski princip, za-pravo, opovrgava svaki bitniji princip istine i ljudskog razuma, lišava čoveka vlastitog izbora i vlastitog života. Očigledno, dogmatičar nije spremjan da svoju unapred uspostavljenu predstavu o svetu temeljnije ispitava i dovede u sumnju. Doga koja se javlja kao privid celokupne stvarnosti i kao deo i klijuč opštih vrednosti, ne sadrži unutrašnju istinitost bića i njegov smisleni totalitet. Dogmatičar koji svoje koncepcije smatra nepogrešivim, doveden je u situaciju da bude protiv svih osnova i bića stvaralaštva i suštine dijaloga.

Beskonfliktni način delovanja, koji prate nesloboda i nizak stepen kreativnosti, jedan je od tipičnih nivoa egzistencije pasivnog duha, u kojem nadahnutog i suštinskog dijaloga nema. U atmosferi u kojoj nema zdravog

sukobljavanja, gde nema dijaloga kao aktivne svesti i dublje smislenosti, gde nema stvaralačke međugre i traženja načina za celovitije ljudsko spoznajevanje – nema izgleda da se prevaziđe postojanje, da se oblikuje ono što je u društvenom i kulturnom životu postalo smetnja daljem razvitu. Ako se svako odstupanje od nametnutih »pravila« ponašanja i svako prekoračenje ideološkog očekivanja susreće s neotklonljivim sukobom, sa zategnutošću koju ne prati ni etos ni slobodna ljudska praksa – stiže se do područja iracionalne apologije postojecu. U društvenim nastojanjima da se redukuje sfera slobode »prividnom večnosti« i apsolutnog važenja ideoloških fikcija, trebalo bi videti nemogućnost smislenog konflikta. Pošto se ovaj model ponašanja realizuje pomoću »principa suprotstavljanja«, njegov ishod je nezamisliv bez opovrgavanja bezuslovnih pravila, koja degradiraju slobodnu i svesnu čovekovu delatnost. U pokušaju da se odbrane duhovni procesi i ljudske slobode, da se preobrazи konkretna istorijska scena, konflikt je jedan od izazivača radikalne promene. On je nagoveštaj prodora ka novoj stvarnosti i novoj stvaralačkoj egzistenciji. Konačno, bez takvog konflikta duhovna istorija izgledala bi više nego siromašno i neverljivo. Svakako, ne želi se hipostazirati značaj konflikta, tim pre što je jasno da svaki konflikt u svojim neoduhovljenim i partikularnim ciljevima nije stvaralački, niti ostaje u horizontu kreativne ljudske prakse. Podrazumeva se da je u preoblikovanju onoga što je bilo neprimereno vrednostima najbitnijih razigranost talenta i njegova delatna konstruktivnost. Kao vid nepristajanja na ravnodušnost, kao vid protiviljevanja trpljenju, kao aktivna nesaglasnost s umrtvljivanjem životne i stvaralačke raznolikosti, konflikt, u stvari, iskazuje čovekovu nesaglasnost s mestom koje mu je pripalo u stvarnosti i sa svojom utopljeničnošću u toj stvarnosti. Doista, bez konflikta život se pretvara u mrtvo bitisanje, rasejanost i zaborav. Svakako su najopasniji pritajeni konflikti, načelo zbog njihove neslobodne snage i iracionalne žestine. Prisustvo takvih konfliktova odvodi društvo na stranputice prikrćivanja i do nemogućnosti slobodnog ispoljavanja. Zato su u pravu oni istraživači koji tvrde da bez otpora snage ne dejstvuju i da ostaju uspavane. Život bez sukoba mrtav je privid – ravnodušje i defetizam. Nekritično prihvatanje postojećih i preovlađujućih vrednosti, čak i kada je jasno da su one anahorizam, usklučivo radi konformističke sigurnosti i ogoljenih interesa, upućuje na dobro poznate mehanizme cenzurisane svesti, koja odustaje da se suoči sa sobom i sa stvarnošću, što je ravno krahu smislene egzistencije.

Autoritarni duh, po pravilu, ne traži samo ropsko potčinjavanje i slepu odanost, nego i otpadnike, disidente. Otpadnici skoro da nisu manje potrebni od onih koji pristaju na stalnu zavisnost, na sve oblike potčinjavanja i gubitak svoje ljudske i stvaralačke autonomije. U nepomirljivosti prema »izgređnicima«, u apsolutizovanju značaja unapred nametnutih principa i dopuštenog vladanja, prepoznamo i vrstu autoriteta i vrstu prinude. Kao što je poznato, sve se to dešava u atmosferi gušenja javnog mnjenja, društvene kritike i stvaralačkih sloboda. Vladavinu tog autoritarnog duha prate nesporazumi i bezobzirni pritisci moćnika. To su konflikti između onih koji, usklučivo posredstvom autoriteta vlasti, obezbeđuju sebi poziciju sudija i onih koji su pod sumnjom koja se ne mora čak ni dokazivati. Ako je ovde još nešto i prisutno, to je monolog kao naredba i kao teskoba.

Polazeći od principa reda i poretki, društvena organizovanost često uvažava nužnost zatečenog i postojecog s dogmatiskom opsesivnošću. Tako se dolazi do specifičnog oblika zatvaranja društvene egzistencije, koja svojom autoritarnošću brani svoj status quo i svoju sigurnost. Zato onog trenutka kad se taj autoritarni duh pojavi s ambicijom da potčini društveni totalitet, a posebno stvaralačtvu, on se javlja kao spoljašnja sila koja svoju ideološku moć pretvara u *moć nad*, što je u potpunoj suprotnosti s duhom stvaralačtva i nedirgovanim ljudskom praksom. Svakog spoljašnjeg očekivanja i svaki spoljašnji zahtev mogu se pretvoriti u vid represije. Smisao jednog dela društvene organizovačnosti i nametnutog načina ponašanja je u tome da se »iskrilači« vrednosni sistem u kojem se očekivano ponašanje biti označeno kao najprihvativije i najoptimalnije. Međutim, takav sled stvari doprinosi apsolutnom prilagodavanju ili »savršenoj adaptaciji«. Prilagoditi se do kraja, pristati na nametnuti obrazac delovanja – znači stvaralački se oporeći, osuditi se na duhovnu glad i izgubiti svoju ljudsku raznolikost. Doista, poslušnost je lakša od protiviljevanja, pa je ona, zbog toga, spas i utočište mediokritetstva. Odveć je jasno da preterana poslušnost i razmišljanje ne idu zajedno, jer svako razmišljanje podrazumeva nedoumice i potrebu za samoskazivanjem. U moralnom pogledu poslušnost se pretvara u aktivnu dvoličnost govornog subjekta, u njegovu ravnodušnost. Pri pokušaju da se stvaralačtvu podvede pod aršin ideoleskog programa i ideoleskog pragmatizma, primenjuje se neadekvatno vrednovanje. Uopšte, okolnost da se nestvaralački kriterijumi usvoje kao pretpostavke za vrednovanje, govor o izrazitim defektima političke kulture i oskudnosti političke metodologije za sveukupnu oblast stvaralačtva.

Subjekti političke vladavine retko zaobilaze pravo, vlast i moć kad brane svoje interese, koje obično predstavljaju kao prioritet društvene realnosti. Međutim, moć koju oni znaju da upotrebe usklučivo kao pragmatiku reakciju na ljudsko-društveni svet, lišena moralnosti i mudrosti, podstaknuta pozitivističkom racionalnošću ili oholim duhom iracionalizma, u stvari, uslovljena je nemogućnošću punе ljudske slobode i emancipacije. Jednostavno, »politička emancipacija nije ljudska emancipacija«, ističe Marks, koji je potpuniye od svih drugih shvatio teskobu i otudenošć političke sfere, u kojoj politički čovek nije samo suočen s nedelotvornošću političke zbilje, već i s njenim obezličenim aparatom posredovanja i postvarenja. Osuden na zamke političkih fetišizama, čovek će postati slobodan, po Marksovom mišljenju, tek onda kada »više ne bude od sebe delio društvenu snagu u obliku političke snage«. Tamo gde politički etos nije uspostavio međuzavisnost između političke moći i humanosti, može doći da usahnuća političke slobode i političkog mišljenja. Zato K. H. Volkmann-Schluch piše: »Gubitak, etosa povlači za sobom političke pogreške, jer političko mišljenje lišeno etosa, pretvoreno u puku računicu moći, više ne može sputavati moć, nego samo poprima njezino svojstvo i jednim se mahom pretvara u suprotnost onoga čime je samo sebe proglašilo« (K. H. Volkmann-Schluch, *Politička filozofija*, »Naprijed«, Zagreb, str. 44.) Politička praksa, koja često poseže za finalističkim moralom, ne računa ni na istorijske potrebe demokratskog društva, ni na dijalektičko rasudivanje. Kao oblik otudjenja ljudske egzistencije, politike stalno podseća na granice ljudske slobode i demokratije. Zato Marks i smatra da socijalizam mora skinuti »politički plasti« da bi se ostvarila celovita politička revolucija.

U situaciji u kojoj je istina reducirana na takozvanu *pravilnost i korisnost*, stvaralač se fnože rezignirano predati socijalno-kulturnoj klimi, svesno ili nesvesno, osiromašiti svoje delo. U okolnostima stalnog nastojava da se odrede granice stvaralačke prakse i da se ostvari takva atmosfera u kojoj stvaralačtvu ne prihvata rizik preobražaja postojecog mistifikovanog iskustva, snaga spoljašnjeg političkog uticaja ne izaziva samo kreativnu teskobu nego i krah kritičkog i stvaralačkog dijaloga. Tako savladano i determinisano stvaralačtvu lišeno je i dubine i svake bitnije moći ono je bez snage uticaja, jer ne poseduju stvarni, sebi imanentnu vrednost. Spoljni pritisak i pragmatisko posredništvo odvajaju stvaraoca od njegovog iskustva i od promišljene stvaralačke prakse. To je prva i najbitnija stepenica jedne nestvaralačke zavisnosti koja vodi u pasivnost i stvaralačku izdaju. Uspostavljanje takvih odnosa u kojima je ovo posredništvo lišeno svake uzajamnosti, i u čijoj se pozadini stalno naslućuju sredstva nasilja, ostavlja stvaraoca izvan autentične stvaralačke motivacije, izvan moći da razigra svoje stvaralačke sposobnosti, izvan mogućnosti da se približi i sebi i drugima. Može se reći da tako i dolazi do toga da svaki dijalog postaje efemeran i svojim nastankom i svojim uticajem.

Kada se savremeni stvaralač u svojoj slobodno-duhovnoj delatnosti suprotstavlja otuđenim oblicima stvarnosti, prevazidenim mentalitetima i duhovnoj inerciji, on se može suočiti s teskobom stvaranja, osobito onda kada se, zbog kritičkog stvaralačkog postupka, nade pod znakom sumnje i osporavanja. Staviše, takav stvaralač može despoti do onog tragičnog parodika da svoje nepresušno nadahnute usmeri ka delotvornoj i smislenoj promeni, kao nepodmitljivi svedok, da bi se odjedanput obre u stupici, jer je učinio više nego što se od njega očekivalo. Apsurd dobija dramatične razmere onog trenutka kada se tužilac pretvara u optuženog. U takvim okolnostima svaki dijalog je apriori osuđen i osuđen na nepostojanje, na krah.

Paradoksalno je da sa stanovišta psihopatologije svakodnevničnog života ne-duh gluposti često simulira potrebu za dijalom. Međutim, glupost ne sanja o mudrosti, pošto smatra da ju je već osvojila, da je stigla do njene skrovitosti. Budući da je usklučiva i netolerantna, ona mrzi sve što joj se opire, pa u Intelligenciji, kao svojoj najizrazitijoj suprotnosti, vidi svoga neprijatelja, koga, ako je u priliči, i satire. Raspadanju dijaloške forme i degradaciji dijaloga u velikoj meri doprinosi sveprisutno leskanje. Laskavcem bi se mogao nazvati varalica s preduvišnjem, a samo laskanje je filozofija prilagodavanja inferiornih. Laskavac je prodo dušu davolj da bi se oslobođio sebe sama. On obično prezire i sebe i onoga komu laska, pa bi se moglo reći da je laskanje jedna od najrasprostranjenijih bolesti neslobodnih. Dodatajno i to da je onaj koji voli i prijeđakuje laskanje i laskanjem se oživotvoruje, moralno slabiji od onoga ko je okolnosnoslima nateran da laska. Tako su u istu mrežu ulovljeni i oni koji laskaju i oni kojima se laska. Onaj koji laska i onaj koji ogovara slični su po tome što ni jedan ni drugi nisu u stanju da se bave sobom, niti da ostvare iskren susret s drugovima. Oni koji nemaju ni sposobnost ni snagu da se suoče sa sobom, spremni su da opsesivno opovrgavaju sebi nesične. Ogovarač je, takođe, neslobodan čovek, jer je zarobljen demonskom strašcu obezvrednjava drugih. Da bi nedača bila potpuna, ogovarač hoće da oblikuje javno mnjenje i da se nametne kao vrhunski presuditelj. Kad je taj sitničavi zloduh povezan s institucijama koje imaju vlast, onda ogovaranje može da liti na dogovaranje i na potpuni debaki etičnosti. Ako postoji sloboda za demonski duh ogovaranja, kao snage koja vrednuje i osporava vrednost, onda je slobodna za stvaralačtvu i pravu ljudsku uzajamnost osporena.

U silnoj mržnji prema drugima, stvara se iluzija o moći ogovaranja. Međutim, ta moć razara i samu sebe, aako su ustali, osiromašuje osjećanje moralnog reda. Treba reći da su usklučivost hvalospева i mrzovolja poricanja u jednakoj meri deo nedijaloškog načina ponašanja i delovanja. Hladni mizantropski duh koji u drugom vidi i stranca i suparnika poništava i stvaralačke strepne i mukotrpna traženja nemogućeg. Mrzovolja kao posledica pasivnosti, kao svojstvo nekreativnog duha, ne može podneti stvaralačku anatomiju, jer je ona opovrgava. Izgleda da se ekstremna mrzovolja javlja kod onih koji ne mogu da stvaraju, ne mogu delatnije da se realizuju. Nekritička rasejanost i površno oduševljenje u vrednovanju preteranost je druge vrste, koja ne čini suštinski ništa podsticajnije za kreativnu situaciju i za stvaralački život. Ona može biti posledica nedostatka sposobnosti da se kritički sagleda stvaralačka praksa, a može biti i moralnog porekla: nekreativnost i kukavičluk. Kukavičluk i kao opreznost i kao taktiziranje – nikad ne prati ni velika mudrost ni veliko pregruđe. Možda bi se moglo reći da je svaki kukavičluk na ivici egoizma, a život izvan razlika i rizikovanja znači pristajanje na neslobodu i dodeljenu sudbinu.

Zaoblilaženje prethodne slobodne diskusije o važnim pitanjima društvenog razvitka ravno je njenom ograničavanju. Zato je i razumljivo što oni koji stupaju u dijalog moreju biti ravnopravni, i to ne samo dok dijalog traje, nego i dok traju posledice dijaloga. Ako bi se stvaralač elementarna pretpostavka svakog slobodnog dijaloga, ne bi se stvarao utisak da dijalog vode oni koji su se jedva sporazumeli da govorile o istom predmetu. Neuvažavanje mogućih i stvarnih razlika nije samo smetnja raznovrsnosti kreacije i stvaralačtvu, nego i prepreke stvaranju uslove da se do moguće istinitosti stiže iskustvom i neposrednim angažovanjem. Zato svodenje različite, po nivou i vrsti, argumentacije na istu ravan nije samo pitanje metodološke neodrživosti, već predstavlja ograničenje stvaralačtvu i redukcije slobode.

Razumljivo je da različite argumentacije imaju različiti težinu i veoma nepodudaran smisao, poređ ostalog i zbog toga što različite oblasti društvene svesti imaju kao svoju osnovu različite kriterijume. To je razlog što često dolazi do toga da se stvaralačka praksa čini najjasnijom onima koji je najmanje shvataju i najmanje proživljavaju. Oni zaboravljaju da svaki pokušaj da se do kraja odgonete složenost i ambivalentnost stvaralačkog sveta, pretpostavlja određene greške. One se nikako ne mogu izbeći, a izbegavati ih, po svaku cenu, nije ni razumno ni kreativno; ako ne bismo prihvatali mogućnost da se čine greške, kako bismo onda bili slobodni u prosudjivanju stvaralačtvu i predviđanju njegove budućnosti! Bez sumnje, nepogrešivi su samo oni koji su beživotni i stvaralački mrtvi.

U našoj sredini odavno se ne pamti da je jedan sagovornik priznao drugome nadmoćnost argumentacije, superiornost intelektualnog čina. To se, bez sumnje, više puta moglo učiniti, jer je to pretpostavka stvaralačke saradnje, smisao dijaloga. Razvijenje sredine takve kontakte smatraju nor-

malim. Međutim, sve dotle dok se sagovornici budu služili cinizmom kao poslednjim oružjem nemoćnih, teško je očekivati plodnost dijaloga. Nema sumnje, autentična inicijativa se ne može zamisliti bez suprotstavljanja, ali to ne znači da je plodan onaj dijalog koji je predodređen da potčini svaku drugo mišljenje. Teško je verovati da jedan osmišljen dijalog može stvoriti samo negativne ili samo pozitivne konsekvene, ili, pak, potpunu koherenciju. Ne bi trebalo zaboraviti da je problematičan onaj dijalog koji hoće samo da ruši, a ne da stvara. Nesporazumi oko vođenja dijaloga često su posledica nesporazuma koji se tiču odnosa teorije i prakse, a naročito potencijanja ili prečenjivanja njihovog međusobnog uticaja.

Dijalog se okamenjuje i raspada u mehanizmima palanačke egzistencije. Duh nepomirljive isključivosti palanke ne pita šta onaj drugi svet, koji

nije prema njenom obrascu, hoće i šta može, već da li je s njom. Ona ne želi da čuje, a kamoli da prihvati, ono što preinacava njenu sliku stvarnosti, što zadire u njeno motrište. Duh anahronizma i protivremenosti skoro da se poistovećuje s netolerantnom praksom palanke. Ne biti s njom za nju znači: biti protiv. Biti protiv nije znači osuditi se na strepnju i oholost osvete. I baš tu počinje razgraničavanje i zatvaranje: tu počinje odbacivanje svega što nije po njenoj volji. Podleći joj, bez ostatka, najbliže je shvatavanju njenog uticaja i njene vladavine.

Nakonut da veruje da je deo važniji od celine, krvodelatni duh palanke skriva se izvan institucija, a i u njima, ali daleko od javnosti, da bi, iako zatvoren i prividno ograničen, pokazao svoju pregalačku »efikasnost«. Njegovu jednosmernu i agresivnu prirodu sigurno potpomaže baš ta zatvorenost, koju ne preti ni javnost ni odgovornost. Opredeljvi se za inerciju, lejnlost i apatiju, palanački duh ostaje opterećen rutinom i predstavama koje zaklanjavaju živo osećanje stvarnosti. Zato njemu najviše odgovaraju »krize javne ludosti« i nasilje nad individualnošću. Palanka muku muči sa individualnom razlikom. A tamo gde se priziva samo saglesnost i podudarnost, tu nema ni traga od dijaloga. U stvari, »stil« palanke teško je zamisliti bez privida normalnosti, bez vladavine shematisovanih »zakona«, konvencionalnih vezbičnosti, bez prisustva pseudovrednosti i pseudoživotu, kao stalnih i nerazdvojnih protiliceva.

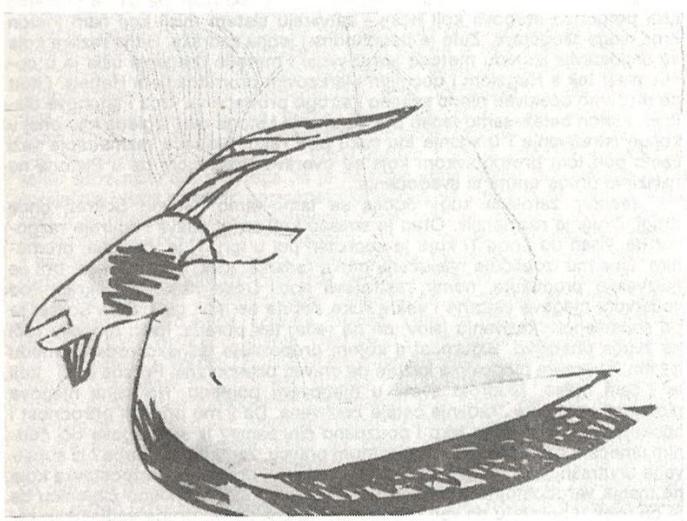
Pored istrošenosti palanačkih metoda i prakse, pored opštih mesta i pozitivizma, skidanje maske s okamenjenih životnih obrazaca palanke povezano je s nemjerljivim i neumoljivim silama otpora duhu razlike i logosu promene. Značenje ovoga prevashodno je pitanje mogućnosti realizacije celovitosti socijalističke revolucije, odnosno prevladavanja tradicionalizma i ostvarivanja socijalističkog društvenog odnosa. U suprotstavljanju konzervativizmu i dogmatizmu, u moći stvaranja novog, dijalog ima mogućnosti ili da se potvrdi ili da propadne. Dijalog koji izgubi moć diferenciranja autentičnih vrednosti od nevrednosti, fenomena od epifenomena, odista i nema razloga da postoji.

Za dijalog, ako već do njega dođe, veliko je opterećenje nesposobnost da se sagovornik sasluša, nespremnost da se čuje do kraja. Psihoanalitičari su odavno zapazili da najgore čuju oni koji ne žele da čuju. Dijalog remeti neranrušivost predrasude, klišea, obrazaca, monologa. A monolog je represija u odnosu na mišljenje, redukcije razigranosti mišljenja. On hoće da unapred odredi ishod razgovora, jer mu je strana uzajamnost traganja, nemir traženja i nepredvidljivost kraja, zato se, neretko, upućuje ka umišljenoj duhovnoj diverziji. Monolog apriori nagovara, a što je najgore, ostaje na samom početku; on zaključava mogućnosti oslobođanja saznanja i značenja. Monologist neće susret već prepirku, gloženje, ponишtanje razlika. On hoće da pokaže nepriskosnovenost i nadmoć individualnog rezonovanja čak i kad se ono pretvara u tvrdavu predrasuda. Monolog je jednoznačan i jednosmeran, definitivan sa stanovišta igre. Izgubljen za igru i za duhovno podsticanje.

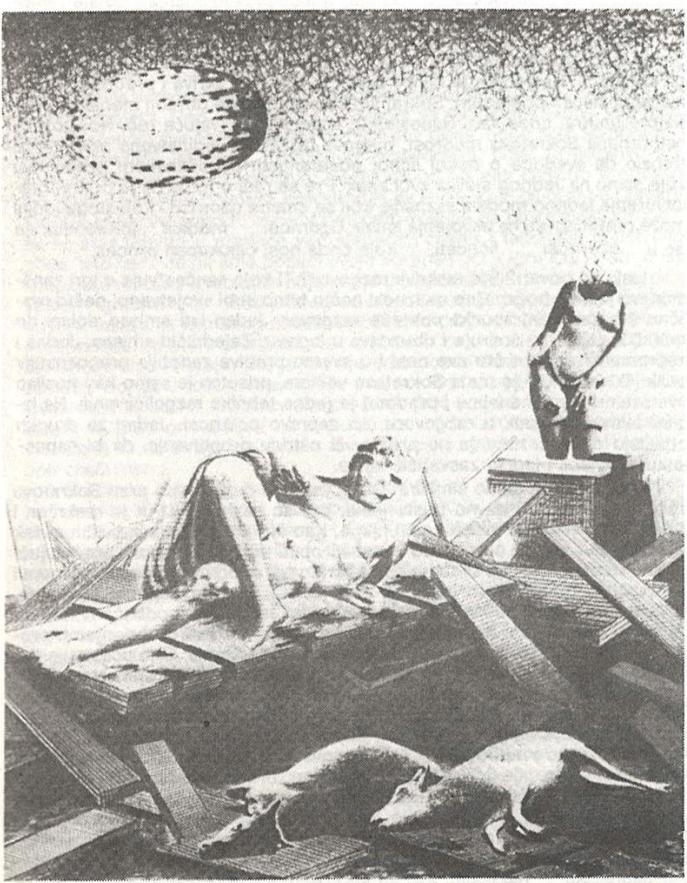
Ako dijalog ne prati tolerancija, iskrenost, poštovanje (i sebe i drugog), može dobiti nepopravljivu putanju. Izgleda da se ne poštjuju drugi zato što se i sami ne poštujemo. U dijalogu bi morale da se sretnu dva subjekta, dva slobodna čoveka. Tamo gde se sagovornik hoće pretvoriti u »neprijateljski« objekt, dijalog je poništen. Tamo gde se ne ostvaruje mogući razvoj ideja i njihova konfrontacija, već sukob ljudi, tamo se dijalog obično pretvara u polemičku isključivost. Dijalog je nespojiv sa defektnom moralnom pozicijom i on ne ide uz laž, nasilje i okrutnost. Što je najvažnije, dijalogom se hoće nagovestiti mogućnost oslobođanja, oslobođanja svega onoga što je okolnostima potisnuto i zaklonjeno. Dijalog najviše čini kad postaje vid raskrinkavanja sopstvenih i tudihih predrasuda, kad razobličava, kad rastvara, preobrazava. On neće biti uspešan ako ga ne prati aktivni stav i delatna sumnja. Nema ništa od njegove dramatičnosti ako ga ne vode umna strasnost, želja za uzajamnošću i potreba za istinom. I šta je, u stvari, prisutno u dijalozima koji nisu ovim motivisani? Prisutne su maske, a u dijalogu, naročito kada je o idejama, moraju se skinuti maske i tek tada imamo sučeljavanje živih ljudi sa živim idejama. Ono što naročito sputava duh dijaloga to je samozadovoljstvo i mizantropija. Žid je jedanput rekao: »Samozadovoljstvo je uvek praćeno glupošću«. Teško je odrediti da li dijalog više onemogućava ravnodušnost, bojažljivost, preferenCI oprez, strah od pogreške, nego nesposobnost menjanja, podmitljivost, nepopustljivost, dogmaticnost. Dovoljan je, štaviš, jedan od ovih pasivnih elemenata pa da se dijalog ugasi.

Smisao dijalogu bi bio u tome da se nekud stigne, čak i nezavisno od stava od kojeg se polazi, jer, stavovi se mogu ne samo opovrgnuti, potvrditi ili modifikovati, nego i integrisati u novo ishodište koje je u praktičnom i teorijskom smislu. Svakako su u pravu oni istraživači koji smatraju da nije dovoljno antitetičke dijaloge suprotstaviti, već da bi ih trebalo uključiti u »sistemu« koji nastaje posle antiteze i posle apsorbovanja onoga što je najbitnije u samoj tezi. I sve dotle god ideje ne postanu nov način delovanja, usmerene ne samo prema postojećoj stvaralačkoj praksi, već i prema potencijalnoj kreaciji, ne može se verovati u njihovu delatnu koegzistenciju. Veština umnog razgovora i dijalektiku dijalogu ostvaruju samo oni koji znaju da pitaju i koji znaju da odgovaraju na postavljena pitanja. »Dva čoveka koji umeju da razgovaraju mogu sebe neizmerno da obogate i razviju. Ono što izlazi iz mene ne iznenade me toliko koliko ono što primam od drugoga«, piše Borhes, povodom razgovora sa Ričardom Berginom, koji mu je »pomočao da upozna sebe«. Zato je i razumljivo što Martin Buber piše: »Duh nije u Ja već između Ja i Ti. On nije poput krvi koja kola u tebi, nego poput vазduha u kojem dišeš«. Dijalogom stižemo i do sebe, ako smo uspeli da stignemo do drugoga. Ukoliko se rastovanje ne smanji ili ne poveća – dijalog nije ni imao smisla. Tamo gde se podsmevamo i poigravamo sa sagovornikom, tu nema dijaloške razigranosti, nema dijalogu.

Doista, nije svejedno da li dijalog dolazi као posledica kritičkog istraživanja ili kao imaginarna spekulacija, ali je najvažnije da on utiče na formiranja i razvijanje onih ideja koje podstiču na prevazilaženje postojećeg. Ako dijalog ne podrazumeva subjektivni izraz i primijeljenu stvaralačku individualnost, ne može se očekivati ni njegova puna kreativnost. Bez adekvatne argumentacije odbaciti dijalog koji ne odgovara vladajućoj ideološkoj i naučnoj orientaciji, zapravo pokazuje slabost samih tih orientacija. Dijalog koji ne posreduje između stvarnog i mogućeg nije aktuelan i nema puniji značaj za kulturu na koju se odnosi.

pozzati concetto, Italija

essa hassam, maroko